

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒՅԻՈՒՆ *)

Ինչպէս են առաջացել դասակարգերը։—Սպենսերեան թէօրեան։—«Հոմոգէնի» անկայունութիւնը։—Նախնական վիճակ։—Մարդակերութիւն և գերութիւն։—Սպենսեր և Մարքս։—Տնտեսական գործօնի գերակշռող դերը։—Գերութիւնը իբրև պրոգրեսիւ մի հաստատութիւն։—Պատ. յաջորդական փաղիմներ։—Ստրկութիւն և ճորտութիւն։—Ինչպէս է ծնունդ առել միահեծան բռնապետութիւնը։—«Աստուածային ծագման» թէօրեան։—Բռնապետութեան անխուսափելի անկումը։

Դասակարգային բաժանումը մարդկային հասարակութեան մէջ մի անգամ արդէն սկզբնաւորուելով՝ առաջ է գնում ճակատագրական անհրաժեշտութեամբ և միշտ նորանոր ճիւղաւորումներով։ Սպենսերեան օրէնքը փորձում է լուսարանել այդ էւօլիւցիան, —մէկը սոցիօլոգիական ամենածանրակշիռ պրոբլեմներից։

„Հասարակական ագրէգատի մէջ (agrégat, համախմբում), ինչպէս ամեն մի ուրիշ ագրէգատում, միատարր (հոմոգէն) գրութիւնը անկայուն է, և երբ արդէն գոյութիւն ունի մի որոշեալ այլատարրութիւն (hétérogénéité), վերջինը ձգտում է աւելի ևս մեծանալ“, —ասա այդ ընդհանուր, տիրական օրէնքը։

Բացարձակապէս հոմատարր վիճակ երբեք չէ եղել մարդկային հասարակութեան մէջ, ինչպէս նա չէ հղել տիեզերական միգային զանգուածում, ինչպէս նա չէ հղել և կեանքի աղբիւր — պրոտոպլազմի մէջ։ Որոշ չափով զանազանաւորում, դիֆֆերենցիացիա գոյութիւն ունի միշտ։

Հասարակական օրգանիզմը իր ամենասկզբնական վիճակում անգամ որոշ չափով այլատարր էր, հէնց այն պատճառով որ երկու տարբեր սեռ, տղամարդ և կնամարդ կանգնած էին դէմ առ դէմ, իրենց տարբեր ուժերով ու ֆունկցիաներով, մէկը իբրև իշխող ու կառավարող, միւսը՝ իբրև ստորադրեալ։ Ահա ձեզ արդէն երկու դասակարգ իսկզբանէ անտի։

Ժամանակի ընթացքում ծնունդ է առնում կանանց կողքին մի այլ ստրուկ տարր—գերինների դասակարգը: Ինչպէս է ծնւում նա:

Պատասխանը պարզ է:

„Փաստեր կան, առումէ Սպենսեր, որոնք մտածել են տալիս, որ մարդկանց գերի դարձնելու սովորութիւնը աննշմարելի աստիճաններով առաջ է գալիս մարդակերութիւնից... Երբ գերի բռնուածները չափազանց շատ էին և անկարելի էր իսկոյն նրանց լափել, մի մասը պահել են աւելի ուշ սպառելու համար և պարզուել է որ այդ գերիներին աշխատեցնելով, աւելի արդիւնք կարելի է ստանալ, քան թէ մորթելով: Եւ ժամանակ ծագել է սովորութիւն՝ պահելու բռնուածներին որպէս գերի 1)“:

Գրէթէ բոլորովին նման բացատրութիւն է տալիս և Մարքսի տնտեսական մատերիալիզմը: Սպենսերը միայն զանց է առնում յիշել, որ գերութեան ծնունդը պատկանում է այն նշանաւոր էպօսային, երբ գննական ու նահապետական կարգերի խորտակուելու հետ՝ հիմնականապէս յեղաշրջւում էին սեփականատիրական պայմանները, երբ արդիւնաբերական գործիքների մշակման շնորհիւ՝ կործանւում էր հին, համայնական սեփականութեան սխտեմը և ծնունդ էր առնում անհատական, մասնատր սեփականութիւնը, երբ անհատը կարող էր աւելի արտադրել, քան սպառել, երբ այդպիսով „տէլերին“, զօրավարներին հնարաւորութիւն էր ներկայանում շահագործելու իր նմաններին, աշխատեցնելու որպէս անլեզու զրաստների, քամելու նրանց վերջին ուժերը և նիւթական հարստութիւններ ամբարելու:

Դասակարգի ծագման ու զարգացման պրոցեսում անուրանալի է տնտեսական գործօնի—արդիւնաբերական միջոցների մշակման ու ծաւալման—մեծ, գերակշռող, վճռական դերը, և Սպենսեր չափազանց միակողմանի դատողութիւն է յայտնում, ասելով որ պատերազմական—զինուորական վիճակը ակտիւ պատճառն է դասակարգային զանազանաւորման, այսինքն դասակարգերի առաջանալուն:

Գերութեան շրջանը յատկանշում է առաջին մեծ դասակարգային բաժանումը մարդկային հասարակութեան մէջ: Ընտանեկան հողից՝ սխտեմը անցնում էր քաղաքական—սօցիալական հողի վրայ և առաջ բերում երկու բոլորովին տարբեր դասակարգեր, որոնցից մէկը՝ իր աշխատանքով պահպա-

1) Principes de Sociologie:

նում էր ամբողջ համայնքի գոյութիւնը, միւսը՝ իշխող փոքրամասնութիւնը՝ ստանձնում էր կառավարելու գերը:

Գերին գուրկ էր մաշկկային բոլոր իրաւունքներից, նա չունէր իրաւական անձնատրուածքիւն. իր ամբողջ ընտանիքով նա դրւում էր տիրոջ քմահաճ տրամադրութեան տակ, որը կարող էր անպատիժ կերպով մեռցնել կամ ծախել նրան, կնոջ ու երեխաներին: Գերին նոյնպիսի մի սեփականութիւն էր տիրոջ ձեռքում, ինչպէս մի կտոր հող, մի եղ, մի գործիք:

Այդ վիճակը գերեթէ համաշխարհային տարածումն ունէր: Արեւելք գերութեան ծաղկման որրանն է իհարկէ: Գրեթէ բոլոր երկրները—Եգիպտոս, Ասորեստան, Հնդկաստան, Զինաստան և այլն—տեսել են այդ ուժիւնը:

Պարզ է, թէ որքան աղետաբեր հետեանքներ կարող էր ունենալ գերութեան ուժիւնը մարդկանց ըարոյականի տեսակէտից: Եւ այն՝ ոչ միայն գերիների համար, որոնք կորցնում էին իսպառ մարդկային արժանապատուութեան զգացումը և դատապարտուելով գրաստի յաւիտենական աշխատանքի՝ իսպառ բթանում էին ուղեղով—այլ և իրանց՝ տէրերի համար: Բացարձակ ու բռնակալ հեղինակութեան մշտնջենաւոր գործադրութիւնը ապականում էր բարքերը: Ամեն մի տէր, գերինների ամեն մի խմբի հրամանատար մի սանձարձակ բռնակալ էր իր շրջանում ու ընտանիքում, զարգանում էին հրէշաւոր չափերով զգայնական ախորժակները, թունաւորւում էր ընտանեկան, հասարակական կեանքը... Այո, և այնուամենայնիւ գերութիւնը հոսարակական գիտութեան դատաստանի առջև հանդիսանում է ոչ միայն իրրև անհրաժեշտ, այլ և օգտակար ու պրօգրեսիւ հաստատութիւն. Պրոգրէս էր նա հէնց բարոյական տեսակէտից. թէ և դաժան, տմարդի, բռնակալ, բայց նա գէթ այլ ևս խմբովին չէր մորթում, լափում մարդ-էակներին, ինչպէս անուում էր կաննիրալիզմի, մարդակերութեան շրջանում. գերութեան ուժիւնը խնայում էր մարդու ամենաթանգազին սեփականութիւնը,—խնայում էր կեանքը: Պրոգրէս էր նա և տնտեսական զարգացման տեսակէտից, քանի որ բազմամիլիօն գերիների անդուլ ֆիզիքական աշխատանքը ահազին թռիչքներ էր հաղորդում արդիւնաբերութեան և առկտրին: Պրոգրէս էր և ընդհանուր կուլտուրական տեսակէտից. գերիների շնորհիւ մի ամբողջ դասակարգ հնարաւորութիւն ունէր նուիրուելու մտաւոր, քաղաքակրթական աշխատանքի, զարգացնում էր արուեստը, գիտութիւնը, փիլիսոփայութիւնը.

առանց հնադարեան գերութեան՝ թերևս անհնարին լինէր Արիստոտէլների ու Ֆիդիասների երևան գալը....

*
*
*

Էվոլուցեան շարունակում է. գերութեան սխտէմին յաջորդում է ճորտութեան սխտէմը. Նա սկիզբ է առնում, Սպենսերի կարծիքով, հողային ընդարձակ նուաճումներով: Նուաճում էին ամբողջ համայնքներ և բունի միացում յաղթողի համայնքին: Մարդիկ այլևս չէին պոկում իրենց ծննդավայրից, ինչպէս գերութեան դաժան ժամանակներում, այլ մնում էին իրենց նուաճուած, հայրենիքի մէջ, իբրև օրինաւոր հպատակներ և որոշ տուրք էին վճարում նուաճողներին: Դարձեալ ստրկութիւն է, միայն այն զգալի տարբերութեամբ՝ որ աշխատաւոր մեծամասնութիւնը արդէն վայելում է որոշ իրաւունքներ. մարդկանց այլ ևս չէին կարող սպանել ուզած ժամանակ, կամ անվերջ աշխատեցնել մտրակով և դազանակով:

Նուաճողները—սովորաբար տարբեր ցեղից—կազմում էին զինուորական մի կաստա և պահանջում էին հողի մշակողների բերքերից մի որոշ մասը: Տրամադրելի ստրուկների թիւը մարդկանց ձեռքում կրիտէրիում էր ոչ միայն ուժի և հարստութեան, այլ և ,ազնուականութեան': Ըստ այնմ հասարակութիւնը բաժանուած էր՝ ազնուականների և պարզ սովորական մահկանացուների:

Զինուորական բաւը նախնի դարերում գրեթէ համանիշ էր քաղաքական բաւին: Հողատէրերը—յաղթողները, նուաճողները—միաժամանակ զինուորներ էին, այն ինչ ամեն տեսակ ստրուկները, ճորտերը արտաքսւում էին զինուորական ծառայութիւնից (ժամանակը շատ տեղերում փոփոխեց, մեղմեց այդ յարաբերութիւնները): Այդտեղ է հիմնական տարբերութիւնը երկու մեծ դասակարգերի միջև, —մէկը զինուորական, իշխող ու կառավարող, միւսը աշխատաւոր:

Դասակարգային դանազանաւորման նպաստում էր որոշ, արական ծննդակարգի սահմանումը: Անհաւասարութիւնը դասակարգերի մէջ միշտ աւելի և սւելի աճում է, քանի որ նրա շնորհիւ իսկ՝ իշխողը, բարձր դիրք ունեցողը միջոցներ է ձեռք բերում պահպանելու իր ուժը և աճեցնելու իր յարձակողական ու պաշտպանողական ուժերը: Հասարակական դիրքի անհաւասարութիւնը առաջ է բերում ֆիզիքական տարբերութիւններ. ապրելու տարբեր եղանակները արտադրում են մտաւոր ու հոգեկան—զգացողական տարբերութիւններ, որոնք

հետզհետե՛ աւելի ևս ծանրացնում են կօնտրաստող դասակարգերի միջև:

Քաղաքական էւօլիւցիան միշտ առաջ է գնում: Նուաճումների շնորհիւ, բազմաթիւ մանր համայնքներ ձուլւում են, կազմում մեծ ու բարդ հասարակութիւններ: Մանր ու մունր զինուորական շէֆերը, սեփականատէր—ճորտատէրերը կամաց-կամաց տեղի են տալիս մի լայնածաւալ, որոշ ու յստակ հասարակական խաւի, կառավարչական մի բարդ մեխանիզմի, որի գլուխ է կանգնած բացարձակ լիազօրութիւններով մի շէֆ թագաւոր:

Մեր տեսութեան նախորդ էջերում արդէն խօսեցինք կառավարութեան նախնի ձևերի մասին, որ համայնքի աւագագոյն ներկայացուցիչների ձայնը այնքան մեծ կշիռ ունէր, ուր հանդիսատես ամբոխն անգամ յաճախ ազդում էր խնդիրների լուծման ընթացքի վրայ իր հաւանութեան կամ պարտաւանքի աղաղակներով, ուր շէֆերը, ժողովուրդների հրոմանատարները աւելի, այսպէս ասած, իշխում էին, քան կառավարում:

Այդ դրութեան մէջ շատ հաճելի ռամկավարական, իդիլիկ կողմեր կան, բայց այնուամենայնիւ նա հին ու խաւար դարերի ծնունդ էր և պէտք է չքանար քաղաքակրթութեան ալիքների առջև: Քաղաքակրթութեան սկզբունքը շարժուել է ուզում լայն հօրիզոններում... Մանր համայնքները իրենց ռամկավար, բայց նահապետական, բիրտ կառավարութիւններով պիտի տեղի տային ճակատագրօրէն աւելի մեծ, թէկուզ և բռնաւոր, պետութիւններին, կառավարութիւններին:

Միահեծան՝ բռնապետութեան սկզբունքը, ինքն ըստ ինքեան անհամակրելի է, բայց մենք դատում ենք այն՝ ոչ ըստ ցարժակ absolu-ի, այլ յարաբերականի, relatiit-ի տեսակէտից: Այդպէս դատելով՝ բռնակալ միապետութիւնը ընդունելի է, իբրև ժամանակաւոր, ոչ մշտակայուն մի հաստատութիւն: Իբրև այդպիսին՝ նա միանգամայն դրական ու օգտակար մի կատէգորիա է պատմական էվոլիւցիայի պրոցէսում:

„Իրողութիւնները ստիպում են մեզ խոստովանել ասում է Սպենսեր, որ մարդկանց ստորադրումը բռնակալ վեհապետներին մեծապէս նպաստել է քաղաքակրթութեան առաջադիմութեանը: Թէ ինդուկտիւ և թէ դէդուկտիւ ճանապարհները, որքան կուգէք, ապացոյցներ կրբերեն դրան!

„Բռնակալութեան անհրաժեշտութիւնը աւելի ևս լաւ կը գիտակցէք, երբ ի նկատի ունենաք, որ հասարակութիւն-

ների գոյութեան կուում հաւասար պայմանների մէջ յաղթողը եղել են նրանք, որոնք ենթարկուած են եղել ամենից խիստ ստորադասութեան (Subordination) իրենց շէֆերին, թագաւորներին:

«Քանի որ նախնական դարերում զինուորական ստորադասութիւնը և հասարակական հպատակութիւնը ընթանում էին զուգակցաբար, պարզ է ուրեմն որ երկար ժամանակ նուաճող հասարակութիւնները ենթարկուած են եղել բռնակալ ռէժիմի: Պատմութեան տուած բացառութիւնները իրօք միայն հաստատում են այդ կանոնը: Սովորութիւնը՝ զիջտաւոր նշանակել այն վայրկեաններում, երբ թշնամու կողմից վտանգ էր ապառնում հանրապետութեանը՝ մտածել է տալիս, որ հոմայեցիները փորձով հասկացել էին, որ միահեծան իշխանութիւնը գերազանցութեան պայմանն է պատերազմի մէջ»:

Այդպէս ուրեմն մարդկային հասարակութիւնների գոյութեան անողոր, յարատեւ արհաւիրալի կռիւներն են, որ ժամանակի ընթացքում ձուլելով մանր համայնքները աւելի և աւելի խոշոր հասարակութիւնների մէջ և ծնունդ տալով մեծ ազգութիւններին, առաջ են բերել հասարակական այն համեմատաբար բարձր տիպը, որի յատկանիշն է արքայի տիպը, բացարձակ անձնական իշխանութիւնը:

Այդ վերջինը իր զարգացման ընթացքում անցել է զանազան մոմէնտներ: Դեռ սկզբներում՝ շէֆերը, մարդկանց հրամանատարները հիմնում էին իրենց ազդեցութիւնը իրենց անձնական արժանաւորութիւնների վրայ,—ֆիզիքական ուժի, արիութեան, փորձառութեան, կամ թէ իր մտաւոր կարողութիւնների վրայ: Դա այսպէս ասած՝ քնական գերազանցութիւնն էր, որ նախամարդու աչքում մարմնացնում էր հերոսը, ռազմիկը:

Բայց կար և մի ուրիշ «գերազանցութիւն»—արդէն գերընկալան—որի արտայայտիչ հանդիսանում էր կախարդը: Այդ երկու գերազանցութիւնները, յաճախ միանալով միեւնոյն շէֆի անձնաւորութեան մէջ, դարձնում էին նրան կարող ու ազդեցիկ, սակայն լոկ դրանց վրայ հիմնուած իշխանութիւնն ու հեղինակութիւնը ժամանակաւոր էր, անցողական,—նա դադարում էր շէֆի մահուան հետ:

Դէտք էր մի այլ գործօն՝ այդ հեղինակութիւնը, այսպէս ասած, յաւերժացնելու համար: Պէտք էր ժառանգականութեան սկզբընկեր, առնական գծով: Վերջինս երևան է գալիս քաղաքակրթութեան սանդուխքի համեմատաբար բարձր աստիճանների վրայ, հայրական իրաւունքի տիրապետութեամբ: Մի

իրաւունք՝ որ ժխտուածն էր մատրիարխատի (մայրական իրաւունքի) վաղեմի դրութեան, երբ իբրեւ արդիւնք ամուսնական խառնակեցութեան երկարատեւ սխառէմի՝ մօր ֆիզիօլոգիական կապն էր միայն հաստատուում սերնդի վրայ, մօր հեղինակութիւնն էր ճանաչուում, յարգուում, մօր անունով էր մկրտուում տոհմը և մօր գծով էր սահմանուում ամբողջ ժառանգականութիւնը:

Պատրիարխատի, հայրական իշխանութեան ամրապնդումը սերտ կապ է հաստատուում գերդաստանի մէջ, զարկ է տալիս հպատակութեան ունեցման, զարգացնում է դիսցիպլինը, կարգապահութիւնը: Նոյն համայնքի և պետութեան մէջ: Բացարձակ վեհապետը կտակուում է իշխանութիւնը իր յետնորդներին—առնական գծով—որոնք շարունակուում են վարել պետական գործերը: Նոյն բացարձակ ու բռնաւոր ձեռք: Կառավարութեան այդ միատեսակ ձեռք ժառանգուելով սերնդէ սերունդ, կրկնողութեան շնորհիւ, միշտ աւելի և աւելի ամրապնդուում է, ուժեղանում:

Մի ուրիշ ֆակտոր ևս գալիս է ժամանակի ընթացքում աւելի հմայք և ոյժ հաղորդելու բոնատրի անձնաւորութեան: Դա նրա աստուածային ծագման հանգամանքն է, որի բացատրութիւնը վնտրելու է կրօնական վաղէմի հասկացողութիւնների և մասնաւորապէս նախնիքների պաշտամունքի մէջ (Culte des ancêtres), որը Սպինսերեան հռչակաւոր թէօրիայի համեմատ, չուէկէտն է բոլոր կրօնական հաւատալիքների:

Բոլոր նախնի ժողովուրդները ունեցել են այդ սովորութիւնը—մեծարել, պաշտել հարազատ մեռելներին, որոնց դամբարանների շուրջը այլ և այլ ծէսեր են կատարել, զոհեր են մատուցել: Դա կրօնական էվոլյուցիայի սկզբնական շրջանն է, ուր մարդկային սիւտքը իր խղճով, տարտամ ըմբռնումի մէջ՝ առարկայական գոյութիւն էր հաղորդում ամեն տեսակ ոգիների ու հոգիների, որոնք օժտուած էին բարիք ու չարիք գործելու հսկայական կարողութիւններով: Ժամանակի ընթացքում այդ մեռելները ստացել են աստուածային կատրիքութեան, նրանց մէջ ոմանք իրենց արտակարգ յատկութիւններով՝ առանձին, գերիշխող դիրք են զբաղեւում, ոչ միայն գերդաստանում, այլ և հասարակական ընդարձակ զանգուածի՝ տոհմի, ցեղի մէջ:

Երկիւղը մի հզօր ռազմիկի, մի հերոս հրամանատարի գերեզմանի առջև՝ մղել է մարդկանց դէպի ապօթէօզ, սոփալել է նրանց աստուածացնել այդ հզօրին, յաճախ նրան սիրաշահելու, զինաթափ անելու նպատակով:

Երբ պատերազմների ու նուաճումների շնորհիւ ցիր ու

ցան մարդկային զանգուածները համախմբուելով ի մի են ձուլուել՝ հերոս-աստուծոյ պաշտամունքն էլ ընդհանրացել է և աւանդաբար անցել սերունդներին: Այդտեղից՝ երկու հետեւանք: Մէկ՝ որ հզօր հրամանատարի յաջորդը, որը գահակալու է հօր մահից յետոյ՝ հռչակուած է իբրեւ յաջորդակից հօր աստուածային ընտրեալն մէկ էլ՝ որ նա իր զոհաբերութիւններով հայր—աստուծոյ աջակցութիւնն է ստանուած:

Եւ ահա անսահման լիազօրութիւններ: Քաղաքական շէֆը, իբրեւ Աստուծոց առաջացած կամ ուղղակի նախախնամութիւնից սահմանուած՝ դառնում է թէօքիայում և իրականութեան մէջ քացարձակ սեփականատէր իր բոլոր հպատակների և նրանց գրաւուած բոլոր հողերի:

Երբ, այդպիսով, երկրի հրամանատարը ստանձնում է միահեծան, անսահման իշխանութիւն, երբ հպատակները հլու հնազանդութեամբ խոնարհւում են նրա գահի առջև, ենթարկւում են նրա կապրիզներին, ապաւինում են նրա գթութեան, երբ «աստուածային ծագման «զօրութեամբ» այդ իշխանութիւնը համարւում է սրբազան ու անբռնարարելի և ամեն մի ձգտում նրա դէմ՝ բացարձակ սրբապղծութիւն. երբ միահեծան պետը և՛ աստուած է և՛ հրամանատար, այն ժամանակ նա ընակաւորաբար միացնում է իր անձի մէջ իշխանութեան բոլոր ձևերը, այն ժամանակ նա դառնում է և՛ դերագոյն դատաւոր և՛ եկեղեցու պետ: Թագաւորը կենտրոն է հանդիսանում հասարակական բովանդակ կազմի, նրա բովանդակ պաշտօնավարութեան:

Այդ է ինքնակալ բռնապետութիւնը կամ արքայութիւնը, իր լիակատար զարգացման մէջ:

Թագաւորը իշխում է տիրականօրէն, բայց կառավարում է ոչ միայն ինքը: Ընդարձակ պետութեան կարիքները հոգալու համար՝ նա պէտք ունի օգնականների, նշանակովի մինիստրների: Վերջիններս, զլուխ կանգնելով այլ և այլ դէպարտամենտների, վարում են գործերը շատ թէ քիչ ինքնազուլս և իրօք սահմանափակում են միահեծանի կամքն ու լիազօրութիւնները: Թագաւորի կապը պետական ամբողջ մեխանիզմի հետ դառնալով միշտ աւելի և աւելի անուղղակի՝ հասնում է մի մօմենտ, երբ նրա իշխանութիւնը դառնում է անուանական—le roi règne, mais ne gouverne pas—երբ նա հանդիսանում է լուկ խաղալիք իր առաջին մինիստրի կամ ամբողջ կամարիլլայի ձեռքում. մի ավտօմատ, որ դատապարտուած է գործադրել իր իսկ ստեղծած ազնաւորների կամքը...

Եւ այդպիսով վեհապետը յայտնւում է կատարեալ անկարողութեան մէջ՝ իր հրամանները պայմաններին յարմարեց-

նելու և նրանց գործադրուելը կամ չգործադրուելը ստուգելու։ Այդ վիճակը պարզ է որ չէ կարող յարատեւել։ Արտօլիւտիզմը՝ զինուորական, պատերազմական տեսակէտից իր նշանաւոր պատմական դերը կատարելուց, հասարակական զործակցութեանը (Coopération) մեծ դարկ տալուց յետոյ՝ ներքին յարակայ ուժերի մղումով, ժամանակի ընթացքում տեղի է տալիս նոր, սահմանադրական կարգերի առաջ եւ սիահեծանի քմահաճ կամքը փոխարինում է ժողովրդական զերիշխանութեան մեծ սկզբունքով։

Միք. Յովհաննիսեան

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ԵՒ ՖԵԴԵՐԱՑԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ

I

Ռուսական կուռ յարաբերութի հետզհետէ ջախջախուող փլատակների վրայ շտապում են բազմապիսի տարրեր պարզել իրենց կուսակցական դրօշակները։ Աւտօկրատիայի միապաղաղ մթնոլորտը, որ աշխատում էր ամբողջ աղգաբնակութեան կաշկանդել քաղաքական ինդիֆերենտիզմի (անտարբերութեան) նեղ շրջանակի մէջ, չքանում է այսօր զգալի արագութեամբ և տեղի տալիս դասակարգերի և կուսակցութիւնների քաղաքական ազատ մրցութեան։

Իրաքանչիւր կուսակցութիւն բնական անհրաժեշտութեամբ ունի իր քաղաքական որոշ ծրագիրը, և իրաւ, ոչ միայն սօցիալ-քաղաքական ծանրակշիռ բեկումների և տնտեսական բարենորոգումների նկատմամբ, այլև ապագայ Ռուսաստանի—որի սկիզբը ներկայից է սկսւում—քաղաքական կազմի վերաբերմամբ։

Այդ տեսակէտից միմիանց դիմադրող ու հակառող դաւանանքները, որոնք այսօր քաղաքական հօրիզոնի վրայ հրատապ խնդիրների բնաւորութիւն են ստացել, կազմում են քաղաքա-